

La cocartografia i la comunitat

Virginie Pigeon

Aquest text presenta alguns aspectes d'un projecte de recerca destinat a examinar les representacions del paisatge, i més concretament els mapes, com a eines i pràctiques de mediació entre el món professional i acadèmic, la població i les estructures de presa de decisions.

Aquesta investigació parteix de la constatació que el paisatge, en tota l'amplitud del seu significat, sembla estar desapareixent de les cartografies habituals, que cada cop són més abstractes. La hipòtesi és que una reinversió col·laborativa en el potencial de la cartografia podria renovar i enfortir una manera de concebre el paisatge com a bé comú.

Aquesta hipòtesi s'explora en tres etapes: la primera se centra en els camps de la cartografia crítica, mentre que la segona i la tercera corresponen a experiments cocartogràfics de territoris. La conclusió valora de manera crítica les operacions cartogràfiques desenvolupades i la seva capacitat per crear un bé comú, i obre una nova via.

Cartografia i paisatge

A la dècada de 1980, una sèrie d'autors, entre els quals trobem John B. Harley, David Harvey, Denis Wood i David Pinder, van denunciar el caràcter manipulador de les cartografies oficials i la visió macroeconòmica que transmetien. Van demostrar que la cartografia, a través de la jerarquia de les seves convencions, el seu sistema de llegendes i el seu occidentocentrisme, resultava una eina de poder que sostenia potencialment les polítiques colonials i el desenvolupament del pensament capitalista. Donava una imatge fixa, llisa, organitzada i utilitarista del territori, i deixava de banda les aspreses i inestabilitats dels nostres espais viscuts, la part sensible, el moviment, les tensions i les injustícies espacials. Aleshores, va sorgir un corrent de geografia crítica que buscava nous mapes, que es va anomenar contracartografia, la finalitat del qual era emprar la cartografia per mostrar el món d'una altra manera. En aquest sentit, trobem l'obra de

William Bunge, que, seguint aquest corrent i utilitzant convencions gràfiques inofensives, aportava indicis de la precarietat de certs barris dels Estats Units traçant en un mapa el nombre d'infants mossegats per rates a la ciutat de Detroit (Zwer i Rekacewicz, 2021). Trobem també el treball cartogràfic de Anuradha Mathur i Dilip da Cunha, a principis dels anys 2000, que mostraven les fluctuacions històriques de l'espai del riu Mississipí, el paper de les obres fetes per l'ésser humà per estabilitzar les ribes i els límits i les conseqüències del control sobre la natura (Cattoor i Perkins, 2014). I també trobem els mapes de col·lectius militants de la societat civil que servien de connexió amb les institucions polítiques per defensar un lloc o una cultura, o per exigir més justícia espacial (Kollektif Orangotango+, 2018). Tanmateix, en totes aquestes cartografies crítiques hi ha poc rastre del paisatge sensible, de la seva constitució física i de l'impacte que té sobre les persones que l'habiten.

Més recentment, trobem nous intents de cartografiar els éssers vius en el manual *Terra Forma* (Aït-Touati *et al.*, 2019) i en l'atles Feral (*feralatlases.org*). En el primer, l'objectiu és representar el moviment dels animals al seu territori, i mostrar el temps humà i no humà en un mapa, a partir del moviment dels cossos en l'espai. El segon mostra les desigualtats produïdes per les infraestructures, tenint en compte que aquells qui les van construir són els que estan protegits dels seus efectes adversos, i marginen aquells éssers vius que en pateixen les conseqüències. Tot i que posen el focus en altres dimensions del territori habitat, la iconografia original i inventiva d'aquestes obres continua sent abstracta, i li resulta difícil descriure paisatges concrets, en aquests indrets de vida, i transmetre la funció que hi tenen.

La història mostra que les representacions científiques en general van experimentar un canvi radical amb l'arribada de la modernitat, amb el naixement d'allò que anomenem *objectivitat de la ciència* (Daston i Galison, 2012). En l'alta edat mitjana, les representacions cartogràfiques eren plenes de multitud d'elements, personatges, anotacions, referències i il·lustracions figuratives vinculats a l'experiència sensible de l'autor de la representació, que informaven sobre els aspectes particulars, singulars i estranys d'un paisatge concret. No hi havia convencions gràfiques pròpiament dites, sinó que cada artista creava les seves pròpies convencions

originals a partir de la seva lectura del lloc. Molt sovint, l'atenció al detall era la prova d'un coneixement minuciós sobre la matèria, com passava en la biologia o l'anatomia.

Amb l'aparició i la sofisticació de les eines de mesurament i d'enregistrament, la subjectivitat de l'erudit es va anar substituint progressivament per l'objectivitat de les màquines. Aquest nou ordre cartogràfic, basat en la geometria i les matemàtiques, va sorgir entre l'alta edat mitjana i el Renaixement, i els seus codis es van difondre i normalitzar gràcies a l'aparició de la impremta. A poc a poc, la cartografia es va anar convertint en una forma de traducció matemàtica amb delimitacions més abstractes i destinades a un públic expert, com ara el cadastre napoleònic (1832), una projecció zenital amb vocació instrumental, allunyada de les figures paisatgístiques que es trobaven en un punt intermedi entre un mapa i un quadre. La semiologia gràfica es va anar desenvolupant progressivament per traduir grans quantitats de dades en símbols i convencions.

Alguns mapes de l'alta edat mitjana, anteriors a aquest canvi de paradigma, resulten especialment interessants perquè reflecteixen un enfocament col·laboratiu del territori: és el cas de la cartografia elaborada en casos de drets sobre el sòl, en què el cartògraf ha de traduir diferents punts de vista sobre el lloc que és objecte del cas que es portarà davant dels tribunals. La figura *accordée* ("concedida"),¹ de l'any 1547, del bosc de Buisson-le-Comte, atribuïda a Jehan Bourcamus, mostra una baralla entre dos grups de clergues il·lustres que es disputaven els drets sobre el bosc representat (Dumasy-Rabineau *et al.*, 2019). El paisatge és molt detallat i és el resultat d'una lectura des de diferents punts de vista, concedida per les parts durant les visites sobre el terreny, la qual cosa li confereix una altra forma d'objectivitat, aconseguida mitjançant la suma de diversos punts de vista i la legitimitat a través del detall, que sembla una garantia de veracitat. Cal recordar aquesta altra manera de fer les coses.

¹ Nota dels editors: al segle XIV, el Parlament de París va establir un nou mètode d'investigació dels litigis territorials que consistia a cartografiar els llocs en conflicte. Es van definir les normes per les quals es regia aquesta cartografia, i es va establir l'acord de les figures o dels mapes que va donar lloc a l'expressió figura *accordée*.

Un intent de cartografiar el paisatge a sis mans

Tal com suggeria Patrick Geddes en la seva secció de la vall, el paisatge és un actor que incideix en la manera com organitzem la nostra forma d'habitar el món. Jo volia explorar la coconstrucció de contingut cartogràfic a partir del paisatge, el qual ens projecta, mitjançant l'experiència sensible, qüestions polítiques.

Parteixo d'una doble hipòtesi. La primera és que una aproximació sensible al paisatge ens permet ubicar-nos en la dimensió política de la convivència, d'acord amb allò que Catherine Grout descriu com a horitzó del subjecte (Grout, 2012). Mentre que el punt de vista sensible i la vinculació al territori solen romandre en l'esfera íntima, posar en comú aquests sentiments podria ser una manera de generar atenció cap a l'interès general, a partir d'altres formes d'argumentació. La segona hipòtesi fa referència a la manera com es poden traduir aquests vincles sensibles en el territori per tal de posar-los en comú i fomentar, així, el sentit de la responsabilitat,

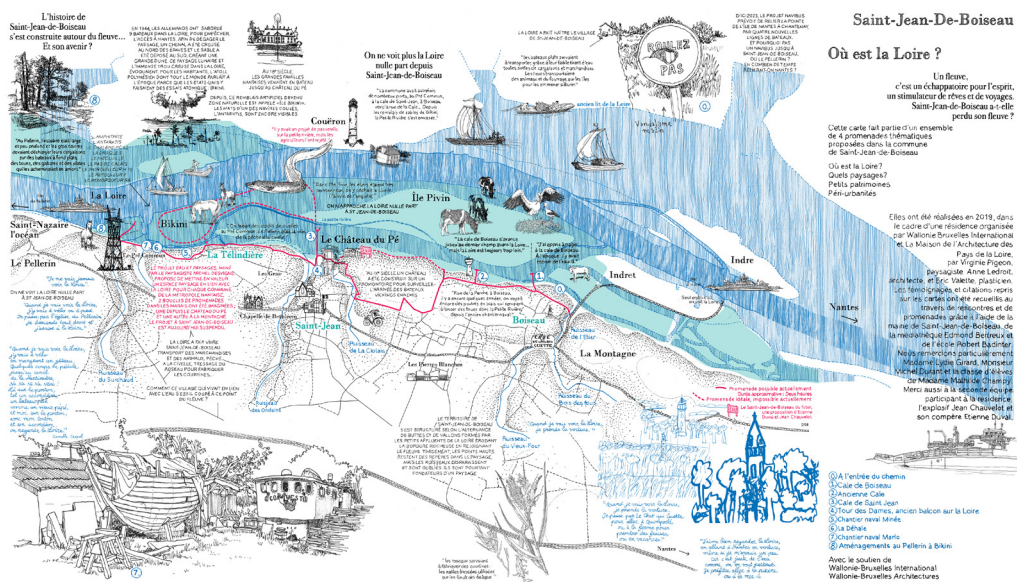

Figura 1. Mapa où est la Loire, Saint-Jean-de-Boiseau, elaborat per Virginie Pigeon, Anne Ledroit i Éric Valette el 2019.

la preocupació pels altres i la cura. Així doncs, vaig experimentar amb la cartografia una forma d'escriure un paisatge sensible a escala col·lectiva.

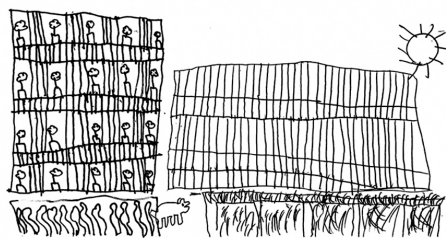
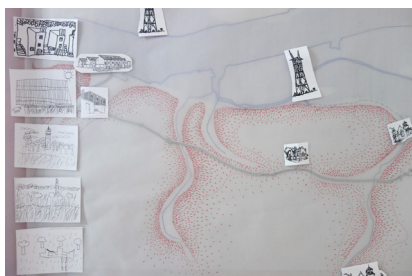
Durant la investigació, vaig intuir que els mapes podien ser una mena de palanca, una eina, per aconseguir que la població local col·laborés en la reflexió sobre els llocs on viuen i per crear noves narratives polítiques. Aquest potencial l'associa a la noció de comunitat.

La primera oportunitat de dur a terme un experiment cartogràfic sobre el terreny es va materialitzar a Saint-Jean-de-Boiseau, a l'estuari del Loira (França). Vam donar resposta com a equip² a una convocatòria de projectes³ per conscienciar els habitants de l'estuari sobre la metropolització de les zones rurals de la regió de Nantes. Durant aquell període, vam treballar a sis mans en un protocol per elaborar mapes del paisatge que reflectissin la manera com el veien els seus habitants. Vam reunir un grup petit de voluntaris que anaven sovint al centre cultural local, i sortíem plegats a caminar per les rutes que ens proposaven, amb la qual cosa descobríem el paisatge i els seus relats fora dels camins més habituals. Vam tornar a traçar mapes antics a fi de descriure i comprendre l'evolució d'aquests territoris, i vam recórrer a la història local. També vam treballar amb escolars; ens els emportàvem a passejar en grups petits per escoltar les seves opinions sobre el paisatge i la seva manera de viure-hi. A partir de tot el material recollit, vam redactar quatre relats sobre les febleses del territori i els vam plasmar en un mapa. Aquests mapes funcionen com a grans collages lliures de convencions, que incorporen antecedents geogràfics, relats personals escrits i il·lustracions.

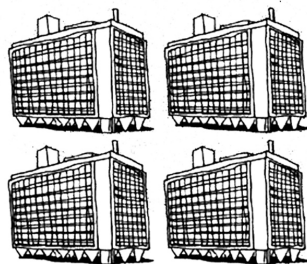
El que es desprèn d'aquesta experiència és que aquestes creacions cartogràfiques brinden l'oportunitat d'escoltar diferents punts de vista i de debatre sobre discrepàncies. Així doncs, a través d'aquesta experiència, tot i comptar amb pocs participants, entreveig la possibilitat d'aconseguir una manera potencial de fer comuna que parteixi de les diferents opinions que van sorgir sobre els llocs. Per portar més lluny aquesta investigació cartogràfica, em va semblar necessari reforçar les trobades i els intercanvis, multiplicar els punts de vista per coconstruir les narratives cartogràfiques i

² L'equip estava format per Virginie Pigeon, paisatgista; Anne Ledroit, arquitecta, i Éric Valette, artista plàstic.

³ La convocatòria la van organitzar Wallonie-Brussels International i Maison d'Architecture des Pays de la Loire.

"Mon père dit que ces petits immeubles, ils poussent comme des champignons, et qu'on ne se sent plus à la campagne."

"En même temps, pour prendre un exemple, on loge jusqu'à 1400 personnes dans la Cité radieuse du Corbusier à Rezé. Tu te rends compte ? Ça fait un quart de la population de Saint-Jean-de-Boiseau ! Quatre immeubles comme ça et tout le territoire serait rendu à la nature !"

Figures 2 a 6. Itineraris guiats i dibuixats pels habitants, collages, dibuixos infantils i esbossos d'Eric Valette (Saint-Jean-de-Boiseau). Font: extracte de material elaborat durant l'estudi recopilat per Virginie Pigeon l'any 2019.

aprofundir en el potencial de les interconnexions, a fi d'acollir i compartir millor les discrepàncies, que sustenten la teoria de la comunitat.

Amb el temps, vaig veient les creacions cartogràfiques com una oportunitat per recopilar, registrar i compartir allò que importa dels nostres es-

país de vida a través de la interconnexió, en la línia dels *nouveaux cahiers de doléances* (“Nos quaderns de queixes”) proposats per Bruno Latour (2019).

***Atlas de récits d'un territoire habité - Walcourt* (“Atles de relats d'un territori habitat – Walcourt”)**

Se'm va presentar l'oportunitat de tornar a dedicar-me a un treball pràctic a Walcourt,⁴ un municipi rural als afores de l'àrea metropolitana de Charleroi, al sud de Bèlgica. Vam partir del protocol que havíem desenvolupat a Saint-Jean-de-Boiseau, però l'objectiu va ser ampliar el panel de participants per aconseguir més objectivitat, a través de diferents persones amb opinions contraposades, i continuar explorant el potencial de les representacions cartogràfiques sensibles i sense barreres. En col·laboració amb el centre cultural local, es va elaborar una primera llista de participants triats per la seva importància i visió particular del lloc: agricultors, gestors,

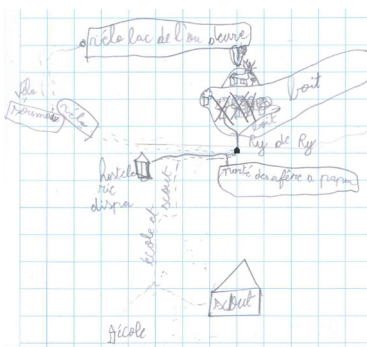
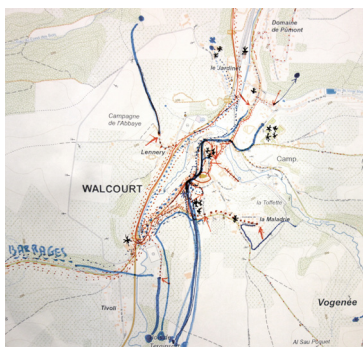
Figura 7. Material que forma part de l'*Atlas de récits d'un territoire habité - Walcourt* (Pigeon, 2021).

⁴ La convocatòria la va publicar l'Institut Cultural d'Arquitectura de Valònia-Brussel·les (ICA WB) i compta amb el suport de la Universitat de Lieja.

amants de la història, de l'art o de l'ecologia, estudiants o senzillament habitants de la zona, etc. Cadascú va proposar una ruta, amb la qual vam viure el paisatge i vam deixar-nos portar per ell. El nombre de reunions es va multiplicar a causa de l'efecte bola de neu, ja que els participants mateixos em van suggerir altres persones per entrevistar.

Durant els passejos, es van utilitzar noves eines a fi d'incrementar les vies per transmetre els vincles dels participants amb el paisatge o el que els resulta més destacable del seu entorn de vida. Cadascú va cartografiar els seus moviments, integrant les seves motivacions i els seus punts de referència. Vaig recollir traces, vaig tornar a dibuixar capes enterrades o oblidades. Vaig col·leccionar, també, dibuixos fets per altres, en altres èpoques, per parlar del territori des d'un punt de vista diferent.

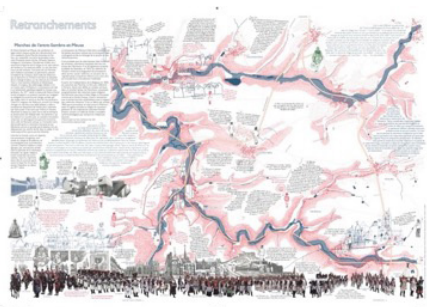
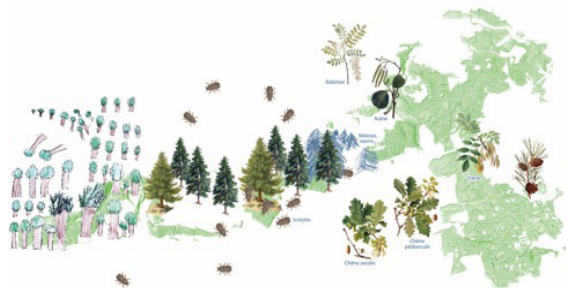
Els relats cartogràfics es construeixen a partir de testimonis recollits durant la immersió, tot evitant la categorització. Centren l'atenció en els múltiples punts de vista i obren la porta a una negociació. La noció de vincle va posar en evidència associacions precàries o virtuoses entre els elements del camp d'investigació. Per tant, aquest vincle s'explica a través d'una sèrie de relacions i combinacions fluctuants i fràgils sobre allò que resulta important per a cada persona. Això s'aproxima al que Latour (2019) anomena la *pixelació dels punts de vista*, davant de les qüestions polítiques formulades en blocs partidistes, de manera binària. En els nous quaderns de queixes, el filòsof i sociòleg convida el públic a descriure, tal com es fa en els quaderns de queixes proposats per Lluís XVI, el 1789, el

Figures 8 a 10. Cartografies dels moviments dels habitants en el paisatge. Font: Extracte de material de residència (Walcourt) (Pigeon, 2021).

que és important del propi territori de vida i com es constitueix la pertinença a una terra.

D'aquesta manera, en els mapes trobem una agrupació al voltant de la qüestió de la producció, que combina la intensificació de les pràctiques agrícoles, la bogeria de les inversions, la tensió entre els preus mundials i el cost de la producció local, la tècnica de les importacions, la pèrdua dels vergers —que abans abundaven, però que van ser destruïts per la Política Agrí-

Figures 11 a 16. Mapes *Production*, *Cohabitations* i *Retranchements* ('Producció, Convivència i Atrinxeraments') i detalls. Font: extractes de l'*Atlas de récits d'un territoire habité* - Walcourt (Pigeon, 2021).

cola Comuna— i el record de la mà d'obra al camp de fa un segle, que va requerir el reclutament de dones, etc. Un altra agrupació mostra la convivència i el bosc, i qüestiona les pràctiques d'apropiació, explotació, manteniment, protecció i regeneració, amb tota la càrrega d'aquesta terminologia i del que implica per a les nostres pràctiques. Trobem una agrupació més en relació amb el patrimoni històric construït, que cristal·litza les lluites i dinàmiques d'exclusió, i condueix a una voluntat d'aïllar els pobles —dels quals ens queixem també si són inactius—, mentre es permet que les urbanitzacions i els polígons consumeixin el paisatge, sense deixar espai a una arquitectura contemporània que intenti renovar la dimensió col·lectiva.

Els testimonis anònims, els seus comentaris i els elements del territori coexisteixen en l'espai cartogràfic..., on jo mateixa també apporto el meu punt de vista. S'estableix la interconnexió, i entrevistats i entrevistadors comparteixen l'espai del mapa, que aplega els diferents punts de vista.

Conclusió: la cartografia com a eina de recerca democràtica que fomenta la formació de comunitat

Els moments de col·laboració generats per aquests experiments cartogràfics han donat lloc a una manera de fer comuna que resulta fràgil. El fet d'involucrar el paisatge en les seves dimensions sensibles ha facilitat l'expressió d'altres arguments, a través de modes de comunicació menys directes que no requereixen el domini de codis del debat retòric que exclouen certs públics dels processos participatius.

És difícil avaluar si aquest tipus d'atles podria representar una palanca per a la constitució d'una manera comuna de concebre el paisatge, o saber què provoca en els seus lectors. Ara bé, durant els esdeveniments i les trobades organitzats amb motiu de la publicació del llibre, vaig observar que les persones que havien participat en el procés s'havien convertit en veritables ambaixadores dels debats que transmeten els mapes. Han integrat les problemàtiques, i aquestes els han forçat a moure's i a veure les coses de forma diferent.

L'aprenentatge d'aquesta manera de fer comuna em sembla una via que cal explorar, si volem regenerar les formes democràtiques. Així doncs,

es tractaria de considerar tot el procés cocartogràfic com una investigació, en el sentit de John Dewey (2010), és a dir, formant una població activa en la defensa de la democràcia. Per a Dewey, la investigació és una forma d'experiència reflexiva i voluntària, que s'ha de realitzar quan hi ha un desequilibri o quan cal una reorientació, a fi d'aclarir una situació problemàtica o una crisi, és a dir, fomenta una redistribució de papers. Dewey, contrari a qualsevol forma de determinisme, creu que la llibertat no és un do. Es construeix i es manté: la integració en la comunitat s'ha d'aprendre i exercitar (Zask, 2015).

Les pràctiques cocartogràfiques es poden considerar un laboratori, un espai on construir aquestes experiències territorials democràtiques, promovent l'afirmació de desitjos i necessitats singulars o conjunts, amb atenció a l'alteritat, i creant així nous públics democràtics. L'espai virtual del mapa ens pertany a tots i cadascun de nosaltres. Ens permet allunyar-nos d'una lògica d'apropiació, privatització i instrumentalització del sòl, i pensar en el paisatge lliure de qüestions d'estatus, fronteres o temporalitat dels mandats polítics. Provoca una redistribució del significat, on poden manifestar-se altres desitjos, altres vincles i altres atencions.

Referències bibliogràfiques

- AÏT-TOUATI, Frédérique; ARÈNES, Alexandra; GRÉGOIRE, Axelle (2019). *Terra forma: Manuel de cartographies potentielles*. Montreuil: Éditions B42.
- CATTOOR, Bieke; PERKINS, Chris (2014). "Re-cartographies of Landscape: New narratives in Architectural Atlases", *The Cartographic Journal*, vol. 51, núm. 2, p. 166-178.
- DASTON, Lorraine; GALISON, Peter (2012). *Objectivité*. Brussel·les: Les presses du réel.
- DEWEY, John (2010). *Le public et ses problèmes*. París: Gallimard.
- DUMASY-RABINEAU, Juliette; GASTALDI, Nadine; SERCHUK, Camille (dir.) (2019). *Quand les artistes dessinaient les cartes: Vues et figures de l'espace français: Moyen Âge et Renaissance*. París: Le Passage; Éditions et Archives Nationales.
- Feral Atlas* [en línia]. <<https://feralatlas.org>>. [consulta: 27.6.2024].
- GROUT, Catherine (2012). *L'horizon du sujet: De l'expérience au partage de l'espace*. Brussel·les: La Lettre Volée.
- KOLLEKTIV ORANGOTANGO+ (2018). *This is not an atlas: A global collection of counter-cartographies*. Düsseldorf: Transcript.
- LATOUR, Bruno (2019). "Les Nouveaux cahiers de doléances. A la recherche de l'hétéronomie politique", *Esprit*, núm. 452, p. 104-113.
- PIGEON, Virginie (2021). *Atlas de récits d'un territoire habité - Walcourt*. Brussel·les: Cellule Architecture de la Fédération Wallonie.
- ZASK, Joëlle (2015). *Participer*. Bordeus: Le Bord de l'Eau.
- ZWER, Nephthys; REKACEWICZ, Philippe (2021). *Cartographie radicale: Explorations*. París: Dominique Carré.